

MAGYAR PHILOSOPHIAI SZEMLE.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTIK

BOKOR JÓZSEF ÉS **DR. BUDAY JÓZSEF.**

IV. ÉVFOLYAM. V. FÜZET. 1885. SZEPTEMBER.

Megismeritek az igazságot, és az igazság
szabadokká tésteteket.

János VIII. 32.

A „Magyar Philosophiai Szemlét“ a Magyar Tudományos Akadémia támogatja
ugyan, de a lap szellemi irányáért és tartalmáért csakis a szerkesztőség
felelős.

TARTALOM:

1. Dr. Horváth Cyrill élete és bölesészete. IV. közlemény. — *Dr. Nemes Imrétől.*
2. Bölesészetiünk nyelve. — *Kun Páltól.*
3. Horváth Cyrill és a philosophia. — *Dr. Maczki Valértől.*
4. Értesítő: a) A philosophia helytfoglalása főiskoláink tanrendjében az 1885/6-iki év első felében.
b) Részlet dr. Antal Gyula beszédjéből, melylyel a budapesti kir. tud. egyetem tanévét megnyitotta.
c) A Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie; Philosophische Monatshefte; Revue philos. de la France et de l'Étranger című külföldi philosophiai folyóiratok ismertetése.
d) Ujabb philosophiai művek.

BUDAPEST.

KÓKAI LAJOS KÖNYVKERESKEDÉSE.

1885.

A „Magyar Philosophiai Szemle“ megjelenik kéthavi füzetekben, tehát évenként összesen 6 füzetben, mintegy 30—35 ivnyi tartalommal.

Előfizetési ár: egész évre **5 forint.** Egyes füzet ára **1 forint.**

A lap szellemi részét, s általában a szerkesztést illető tudósítások a szerkesztőséghez (**Dr. Buday József, II. kerület, fő-reáliskola**), az anyagi részt s kiadást illetők pedig **Kókai Lajoshoz** (Károly-utca, az ev. főgymnasiummal szemben) küldendők.

KÓKAI LAJOS könyvkiadó-hivatalában megjelent
iskolakönyvek.

Gyulai B. dr. <i>Magyar olvasó nyelv- és irálytan feladványokkal.</i>	
I. rész. A polg. és középisk. I. oszt. számára	—70
Ugyanaz. II. rész, a II. osztály számára	—70
Händel Vilmos. <i>A keresztyén egyház története.</i> A középiskolák felső osztályai és a tanítóképezdek növendékei számára . . .	—80
Kiss Áron dr. <i>A protestáns népiskolai vallástanítás módszertana,</i> tanítóképezdek és népiskolai tanítók számára, ára	—70
Kiss Kálmán. <i>A biblia könyvek története és symbolika.</i> A gymn. VI. osztály számára, ára	—80
Kiss K. <i>Bevezetés a ref. ker. vallásra.</i> Vezérkönyv a ref. vallásu elemi iskolák I-ső és II. osztályában, tanítók számára, ára . . .	—60
Kiss K. <i>Reform. vallástudomány (Hit és erkölcsstan).</i> Gymnásiumok, tanító- és tanítónő-képezdek és polgári iskolák számára, ára . . .	—60
Laky D. <i>Vallástörténet.</i> A gymn. V. oszt. számára, ára	—80
Névy L. <i>Stilistika.</i> Az irály és írásmű szerkezet általános szabályai középiskolák számára, I. rész, az ² irálytan prózai és költői olvasmányokkal, ára	1.30
Ugyanaz, II. rész. <i>Szerkezettan</i> prózai olvasmányokkal, ára . . .	1.40
Novák S. <i>Kereskedelmi számtan.</i> I. rész. A nevezett számokkal való számítás; arányok és aránylatok; az aránylatok alkalmazása; elegyítés vagy vegyítés számolás. A száztöli és ezertöli számítás; az áruszámítás. Az egyszerű kamatszámítás, ára	2.—
Pálfy J. <i>A keretyén anyaszentegyház rövid története,</i> ev. iskolák számára, ára	—40
Pálfy J. <i>A keresztyén anyaszentegyház története,</i> prot. iskolák számára, ára	—90
Szabó Károly. <i>Költészettan.</i> Tanodai és magánhasználatra, ára . . .	1.50
Tóth Gábor. <i>Kereskedelmi számtan,</i> II. rész. Arany, ezüst és érem számítás, ára	1.80
Varga János. <i>Gondolkodástan (Logika)</i> ára	—50
— <i>Lélektan (Psychologia)</i> ára	—50
Weber Rudolf. <i>Deutsche Dichtungen,</i> für Schule und Haus, ára . . .	1.60

KÓKAI LAJOS könyvkiadó-hivatalában megjelent
iskolakönyvek:

- Ballagi M. és Goldzieher J.** *A héber nyelv elemi tankönyve.*
2. kiadás, ára 1.80
- Bartalus J. és Gyertyánffy J.** *Négyes dalok zsebkönyve.* Férfi-
énekkarok anthologiai gyűjteménye, ára 2.—
- Bartalus J. és Gyertyánffy J.** *Női karénekek gyűjteménye,*
nők vagy gyermekek számára I., ára 1.30
- Batizfalvy J.** *Keresztván hittan* az ev. gymnasium felsőbb osztá-
lyai számára. 2. kiadás, ára —.70
- Batizfalvy J.** *Keresztván erkölcsan* az evang. gymnasiumok
felsőbb osztályai számára, ára —.70
- Batizfalvy J.** *Vezérkönyv a világtörténet első oktatásánál.* Az
algymnasiumnak kézikönyvül, 3 részben. I-ső rész, ó-kor.
II. rész, középkor. III. rész, új-kor. Egy-egynek ára . . . —.60
- Boesor Lajos.** *Bibliai ismertetés, a szentföld rajzával.* A gym-
nasium I. és II. osztálya számára, ára —.60
- Boesor Lajos.** *Egyháztörténet* a gymn. IV. oszt. számára, ára —.60
- Brassai S.** *Algebrai gyakorlatok.* I. rész. Algebrai képletek és
fogások. II. rész. Az egyenletek. Egy-egynek ára . . . —.80
- Farkas J.** *Magyarországi prot. egyháztörténet* a gymnasiumok
VIII. oszt. számára, ára —.80
- Fehér M.** *Elemi francia nyelvtan.* A polgári isk. I. és II. osztá-
lya használatára, ára —.80
- Goll J.** *Új énektanítási rendszer.* Galin-Parischevé-féle tanmód, ára —.50
- Goll J.** *Énektan.* Polgári iskolák számára. I. füzet 50 kr. II-ik
füzet 50 kr. III. füzet zongora-kisérettel 80 kr. IV. füzet
zongora-kisérettel 1.—
- Goll J.** *Polyhymnia.* Polg. isk. számára. I. füzet 50 kr. II. füzet
50 kr. III. füzet zongora-kisérettel 80 kr. IV. füzet zongora-
kisérettel 1.—
- Goll J.** *Magyar nemzeti lant.* 200 magyar nemzeti dal férfi-
négyesekben, ára 2.50

Dr. HORVÁTH CYRILL ÉLETE ÉS BÖLCSÉSZETE.

— IV. közlemény. —

Olykor a föltétes és szétválasztó ítélet egymással összeköttetik, s így származik a dilemma, pl. ha az ember betegségben szenved úgy a betegség vagy veszélyes vagy nem veszélyes, ha veszélyes nem tart sokáig, ha nem veszélyes úgy könnyen viselhető; tehát a betegség békével türendő. A dilemma törvénye: a fötételeben a tagok ellenmondók vagy ellentétesek legyenek, és a tagok a következményekkel szükségképeni viszonyban álljanak.

β) Egyszerű nem teljes következtetés az, melyben vagy a fővagy az altétel hiányzik, de a hiányzó tétel gondolatban kiegészíthető, pl. Péter ember, tehát Péter halandó. Az ily következtetés enthymemának vagyis rövidített okoskodásnak nevezetik.

Vannak az egyszerű következtetéseken kívül olyanok is, melyek több egyszerű következtetésből alakulnak, ezek összetett következtetésben vagy teljes vagy nem teljes alakban fordulnak elő innen az összetett következtetés részint α) teljes, részint β) nem teljes.

α) Összetett teljes következtetésben az egyszerű következtetések teljes alakban fordulnak elő, s minden egyszerű következtetés előkövetkeztetésnek (prosyllogismus) nevezetik a következőre, mint utókövetkeztetésre (episylogismus) nézve.

β) Összetett nem teljes következtetés vagyis sorites az, melyben az egyszerű következtetésekből csak az előzményi tételek tartatnak meg, melyek végre egy közös következménybe végződnek, pl. a lélek öntudatos lény, az öntudatos lény egyszerű állag, az egyszerű állag észény, az észény romolhatatlan, tehát a lélek romolhatatlan. A középfogalmak itt mind meg annyi argumentumok szerepelnek, az ily következtetés aristotelesi lánczos következtetésnek nevezetik. Ellenben egy másik faja a gockleni következtetés, mely elvből indul ki és

syntheticai úton halad a zártételhez. Az aristotelesi pedig analiticaí úton megy a zártételhez.

Hogyan kell a bennünk létező fogalmakba, itéletekbe és következtetésekbe rendszert bevinnünk? A rendszerzés által. A rendszerzés történik egyfelől a meghatározás felosztás és bizonyítás, másfelől a módszer által. Minderről a módszertan szól. Átme gyünk tehát Horváth Cyrill logikájának harmadik részére.

Módszertan alatt értjük a tudományos gondolkodás elveinek, formáinak és a kettő egységének tanát. Ugyanis a módszertanban vagy az elvek vannak túlsúlyban a formák felett, vagy a formák az elvek fölött, vagy pedig a kettő összerű egységet alkot. Elveket nyerünk a meghatározás, felosztás és bizonyítás által, s logikailag kifejezzük a fogalom, ítélet és következtetés mint formák által. A meghatározás által a fogalmakba világosságot és a felosztás által rendezettséget, a bizonyítás által az ítéletek és következtetésekbe alaposágot viszünk be. A mindenképen megállapított tétel elv. A formáknak elv által való rendszerezése pedig módszer szerint történik. Megkülönböztetünk tehát a módszertanban két szakaszt. a) Az első szakasz tárgyalja az elvek megállapítását α) a meghatározás, β) felosztás és γ) bizonyítás által, b) a második szakasz a formáknak elvek alapján módszer szerint való rendezését. Ily módon származik a tudomány. Innen a logika propaedeuticának is nevezhető.

a) Az első szakasz tárgyalja a meghatározást, felosztást és bizonyítást, mint a tudományos gondolkodás elvei megállapításának logikai lényeges kellékeit.

α) A meghatározás (definitio) nem egyéb, mint a fogalomnak tartalmi jegyei által határok közé való szorítása. Pl. a philosophia tartalmában foglalja a tudományt, mely a legközelebbi nemet (genus proximum) teszi, s mely észleges tudomány, mivel a bölcselkedő ész hozta elő. Másodszor mint észleges tudomány, az ész eszméit igazságban és bizonyosságban ismeri meg. Az igazság és bizonyosság teszi a philosophia faji különbségét, (ultima differentia) mely által a philosophiát minden más tudománytól megkülönböztetem. Most már a philosophia fogalma a két jegy föltétlen összekötése által határok közé szoríttatik, azaz meghatározottatik, pl. a philosophia tudomány az igazság és bizonyosság egységéről.

Minden logikai meghatározásban a legközelebbi nemi jegy és fajokülönbség logikai összekötése és tevése föltétlen ítéletalakban szükséges. Ha a föltétlen ítélet mennyisége és minősége a megfordításban megmarad, úgy a definitio helyes és elvet nyerek, melyre tudományt alapíthatok, pl. minden, az igazság és bizonyosság egységéről szóló tudomány philosophia. Az ily meghatározást nevezte Sokrates fogalom-szerű tudásnak.

A meghatározás törvényei: $\alpha\alpha$) Legyen a meghatározás egyetemes azaz ha az ítélet megfordítatik, mennyisége és minősége megmaradjon. $\beta\beta$) A meghatározás ne legyen kétértelmű. $\gamma\gamma$) A meghatározás ne legyen tévközös. $\delta\delta$) A meghatározás ne legyen tágas vagy szűk. $\zeta\zeta$) Legyen tehát szabatos, megfordítható legyen.

Hányféle a meghatározás? Minthogy minden fogalom nyelvtanilag szóval fejeztetik ki, a meghatározás részint $\alpha\alpha$) szóbeli, részint $\beta\beta$) fogalmi, részint szó és fogalmi meghatározás összerüleg, azaz $\gamma\gamma$) eredtető meghatározás.

$\alpha\alpha$) A szóbeli a fogalom nevét nyelvtanilag értelmezi, hogy mit kell alatta érteni, pl. a philosophia görög szó, mely philo=szeretek és sophia=bölcsesség szóból van összetéve, következöleg philosophia=bölcsesség szeretete. A szóbeli meghatározás csak útba igazít a fogalmi meghatározáshoz.

$\beta\beta$) A fogalmi meghatározás valamely a d o t t fogalmat tartalmi jegyei alapján határoz meg s szorosán véve d o l o g b e l i meghatározásnak neveztetik, pl. az ember testből, szellemből és e k e t t ő egységéből álló lény.

$\gamma\gamma$) Az eredtető meghatározás a d o l o g fogalmának eredéséből indul ki s úgy az alakilag, mint tartalmilag kifejtett jegyekből, azaz r é s z e k b ő l, eredtető a fogalmat, mint e g y s é g e t, pl. ha egy pont egy nyugvó pont körül valamely térben úgy mozog, hogy a nyugvó ponttól mindig ugyanazon távolságot tartja meg, úgy származik a kör.

A meghatározás kifejti a fogalom tartalmi jegyeit, azonban a fogalom terjedékére nem reflectál. Ezt csak a felosztás hozza tisztába.

β) A felosztás a fogalom terjedékét tevő fajoknak és egyedeknek rendezett elösorolása, tehát a fogalmi e g y s é g e t a sub- és coordinált subjectumok s o k a s á g á b a n tünteti elő, pl. a philosophia idealis, realis és concret philosophiára osztatik fel.

A felosztásban megkülönböztetendők $\alpha\alpha$) a felosztandó fogalom, melyet sub- és coordinált fogalmakra felosztunk, $\beta\beta$) a felosztási tagok, melyekre a felosztandó fogalom osztatik és $\gamma\gamma$) a felosztási alap, mely a felosztási tagoknak részint azonos, részint különböző, részint összerű jegye. Ily jegyek szempontjából eszközöljük a felosztást. Pl. a philosophia felosztásának alapja az ismeret először tisztán véve, másodsor határozott tárgyra alkalmazva és harmadsor mindenre viszonyítva általában véve. A felosztási tagok közé világosságot és rendezettséget visz be.

A meghatározás a fogalom tartalmi jegyeit, mint praedicatumokat fejt ki, a felosztás a fogalom terjedékét tevő felosztási tagokat, mint subjectumokat tünteti elő. A subjectum és praedicatum összekapcsolása ítélet, más szóval tétel. A tétel vagy igaz vagy nem igaz. Ha igaz, el kell fogadnunk, ha nem igaz mellőznünk kell. De mind a két esetben csak úgy járhatunk el logice, hogyha a tételek igazságáról vagy nem igazságáról megvagyunk győződve. Ha nem vagyunk a tételek igazságáról meggyőződve, úgy be kell azt bizonyítanunk. Ez történik a bebizonyítás által.

γ) A bebizonyítás, valamely tétel még nem ismert igazságának egy már ismert tétel igazságából való lehozása. Az igaznak ismert tétel magasabb tételnek, elvnek, neveztetik. Pl. az egyszerű anyagtalán és öntudatos észlénny fenmarad. E tétel igazságából egy más tétel igazságát, t. i. a lélek halhatatlan, levezetem. A lélek egyszerű, anyagtalán és öntudatos észlénny. Tehát a léleknek, mint egyszerű, anyagtalán és öntudatos észlénnyek fenn kell maradnia, azaz halhatatlannak kell lennie. A bebizonyítás alakja tehát következtetés, és pedig vagy egyszerű vagy összetett következtetés.

Azon tétel, melyet be kell bizonyítani, bebizonyítandó tételnek neveztetik, az okok, melyekkel a tételt bebizonyítjuk, érveknek neveztetnek, pl. a lélek halhatatlanságára nézve a lélek egyszerűsége, anyagtalansága és öntudatos észlénnyisége. S végre a bebizonyítás módja az, mely szerint érvekkel a tételt bebizonyítjuk.

A bebizonyítás módja kétféle $\alpha\alpha$) egyenes, mely a tétel igazságát közvetlenül a bizonyító érvek igazságából következteti, pl. a lélek halhatatlanságának következtetése a lélek egyszerűségéből, anyagtalanságából és öntudatos észlénnyiségéből, $\beta\beta$) nem egyenes, mely a

bebizonyítandó tétel ellentéte lehetetlenségét bizonyítja be, s ebből következteti a bebizonyítandó tétel igazságát, pl. a lélek halhatatlansága ellenkezőjének, t. i. halandóságának lehetetlenségéből következik halhatatlansága.

Mit eredményez a bebizonyítás? A subjectiv érvek hívést, az objectiv érvek tudást és a concret érvek philosophiai tudást eredményeznek. melynél fogva a tétel igazságát nemcsak hiszem, hanem tudom is, pl. a lélek halhatatlanságát nemcsak hiszem, hanem tudom is, mivel az emberiség kezdettől fogva hitt a lélek halhatatlanságában, és mivel a lélek természeténél fogva halhatatlan.

A bebizonyítás főbb szabályai. $\alpha\alpha$) Az elvnek, mint érvnek igaznak és bizonyosnak kell lennie, s mennyiségileg tisztán megfordítható ítélet legyen, pl. az egyszerű, anyagtalan és öntudatos észlény örökké él; s az, a mi örökké él, egyszerű anyagtalan és öntudatos észlény. $\beta\beta$) A bebizonyítandó tétel olyan legyen, mely a bebizonyítást szükségli. $\gamma\gamma$) A bebizonyítás alakja gondolati szükségességgel birjon, pl. minden erény dicséretre méltó, tehát a szerénység is. A bebizonyítás által az elv, mint igaz és bizonyos elv, megállapítatik. A mindenképen megállapított elv szerint a módszer a formákat rendszerezi. Átmegyünk tehát Horváth Cyrill logikájának utolsó szakaszára.

b) A második szakasz tárgyalja α) a módszert és a formáknak módszer által való rendszerezését, s β) a tudomány szerkesztését.

α) Módszernek azon czélszerű eljárást nevezük, mely a tudományos gondolkodásban mindenképen megállapított elvet követ s ezen elv szerint törvényszerűleg rendszerezi a formákat egy összefüggő egészbe. A módszer háromféle, u. m. $\alpha\alpha$) analytical, $\beta\beta$, synthetical és $\gamma\gamma$) genetical vagyis concret módszer.

$\alpha\alpha$) Az analytical módszer kiindul az egyes következményből s megy az elvre, vagy egyes esetekből egyetemes igazságra emelkedik, pl. az elemfolyadék- és szilárdvilág összes teste kiterjedt és összetett lények.

$\beta\beta$) A synthetical módszer az elvből kiindulva megy az elv következményeire, vagyis az elvből egyenes eseteire von következtetést, pl. a mi egyszerű, anyagtalan és öntudatos észlény, az örökké él. De a lélek egyszerű anyagtalan és öntudatos észlény. Tehát a lélek örökké él.

γγ) A genetical módszer az analytical és synthetical módszer egysége, melyben az analytical módszer kezdete a synthetical módszer vége és az analytical módszer vége a synthetical módszer kezdete. Következésképp a genetical módszerben az analytical és synthetical módszer mint két rész, egyesül és a teljes körfolyamatos vagyis dialecticai módszert képezi. Horváth Cyrill az utóbbit nevezi a szó szoros értelmében coneret módszernek, melyet bölcsészetében, tehát logikájában is követ.

Analytical módszert követünk a meghatározásban, mint követett Sokrates, synthetical módszer szerint osztjuk fel a fogalmat, mint Plato, és genetical módszer szerint bizonyítjuk be a tételeket, mint Aristoteles. És így a formák és elv egyesülvén, a módszer az elv által a formákat rendszeresíti, hogy összefüggő egészet azaz tudományt hozza létre. Átmegegyünk tehát a tudomány szerkesztésére.

β) A tudomány szerkesztése a formának, tárgynak és a kettő egységének, mint ismeretnek, bizonyos határozott elv szerint való módszeres rendszerezése.

Az ismeretnek elvre alapított és belsőleg módszeres összekötése rendszer. Ez azonban a tudománynak csak lényeges alakja, de még nem tudomány. A tudományt az alak mellett a tárgy is teszi, mivel tárgy nélkül ismeretek nem gondolhatók. Ily tárgya a gondolkodástannak a gondolás, a lélektannak a lélek stb. A tárgyra vonatkozó ismeretek összesége a tudomány tartalmát, mint a tudomány második lényeges jegyét, teszi. Az alak és tartalmi lényeges kellékek összerűségénél fogva tehát a tudomány elvre alapított, határozott tárgyra vonatkozó, belsőleg összefüggő, igaz és bizonyos ismeretek egésze.

A különféle tárgyakra vonatkozó ismeretek szerint, melyek lehetnek empiriai, intellectualistiai és rationalistiai ismeretek, megkülönböztett Horváth Cyrill empiriai, intellectualistiai és rationalistiai tudományokat. Empiriai tudomány a természettudomány, rationalistiai a philosophia, tehát a logika is, melyet Horváth Cyrill állásdöntjéről előadtunk.

Ennyit kívántam Horváth Cyrill coneret logicájából előadni, hogy abból a coneretismus alkalmazását, mely különösen a gondolás és tárgy viszonya alapján a coneret módszer által a leg-

következetesebben van érvényesítve, megismerjük. Concret oldalról fogjuk méltatni a metaphysikát és a többi philosophiai részeket is.

Jóllehet, hogy a logika az igazság eszméjét valósítja meg, mindamellet nem az egész igazságot, hanem túlnyomólag a subjectiv igazságot az objectiv igazság fölött. Kel tehát az idealphilosophiában oly tudománynak is lennie, melynek célja az objectiv igazság megvalósítása. Ily tudomány tényleg van is, s ez a metaphysika. Átme-gyünk tehát a concretismus alkalmazásának ismerteté-sére a metaphysika körén belül.

2. Metaphysika (ontologia pura).

Horváth Cyrill a metaphysikát tiszta létannak (ontologiai pura) nevezi, mely nem határozott egyedi lényekről, mint olyanokról, hanem általános kategoriákról szól. Ennélfogva az ontologia tudomány a kathegoriákról.

A kategoriák alapját Horváth Cyrill részint a tapasztalásban, részint az öntudatban, részint az észben vizsgálja. Innen megkülönbözteti a kathegoriák tanában *a)* az empirismus, *b)* intellectualismus és *c)* rationalismus rendszerét. Tekintsük a concretismus alkalmazását e három rendszeren s azután a szorosan vett metaphysikán belül.

a) Az empirismus bölcsészünk szerint a kathegoriákat egyoldalúlag definiálja, mivel csak a lények általános jegyeinek, praedicatumainak mondja, melyek által minden lény szorosan meg van határozva. De melyik jegy a lény általános praedicatuma? Pythagoras szerint a szám, a stoicusok szerint a valami. Úgy de valaminek léte-zőnek kell lennie, következőleg ennél magasabb kathegoria a létező, melyet Aristoteles és Schelling legfőbb kathegoriának tartott. Azonban a létezőnek léttel kell birnia, mivel e nélkül a létező nem lehet az, a mi. Tehát a lét a legegységesebb praedicatuma mindennek. S ebben teljesen igaza van az empirismusnak. A létet tartották legfőbb kathegoriának Xenophanes, Parmenides, Zeno és Melissus, valamint újabb időben Hegel, ki a létből vonja le a kathegoriákat, mint a létnek módosulatait.

Kérdés azonban, hogy mi által jeleníti az ember a dolgok kathegoriáit önmagában? A gondolás által. A gondolás tehát a legfőbb kathegoria, mondja az intellectualismus. Bölcsészünk az intellectualismus álláspontjáról kiválólag Kant és Ulrici tanát méltatja.

b) Az intellectualismus szerint az empirismus a létig inductiv módszer segélyével, azaz gondolkodva, jutott. Én gondolom a létet, mint mindennek legegységesebb jegyét, és így a gondolás teszi a legfőbb kathegoriát. Következésképp a gondolásból s tehetségéből, az öntudatos érteleméből, kell a kathegoriákat levezetni. Ezt mondja Kant Tiszta ész bírálatában. Szerinte kathegoria azon kapcsolási mód, mely által a sokaságba egységet viszek be, pl. minden thearózsa virág. Itt a kapcsolási mód minőségi. Ezen kívül megkülönböztette a mennyiség, viszony és módosulat kathegoriáját, mely négy kathegoriát törzskathegoriának nevez. Mindegyik törzskathegoria alatt három-három kathegoriát, összesen tizenkettőt különböztet meg. Kant szerint az értelem a kathegoriákat gondolkodás által csak tér- és időben létezőkre alkalmazhatja. Ime Kant intellectualismusának meg-egyezése az empirismussal!

Kant a kathegoriákat a gondolás egyesítő formáinak tartotta, ellenben Ulrici a gondolás megkülönböztető formáinak állítja. Ugyanis mielőtt a gondolás valamibe az egységet beviszi, megkülönbözteti azt attól, a mi nem az, pl. a fát a nem-fától, tehát a fa nem fa, azaz fa. E szerint a tárgyba való egység bevétele előtt a megkülönböztető gondolás tétetik. Semmit sem gondolhatunk megkülönböztetés nélkül. A kathegoriák a megkülönböztető gondolásban rejlenek. S mik azok? Ulrici szerint a megkülönböztető gondolás egy és ugyanazon tárgyat többféle szem- és vonatkoztatási pontból tekinthet. Tehát a kathegoriák megkülönböztetési szem- és vonatkozási pontok, melyeket úgy a gyermek, mint a közönséges emberi értelem alkalmaz habár öntudatlanul pl. a mennyiség, minőség és alak fogalmának szerkesztésekor, s e szem- és vonatkoztatási pontokat Aristoteles óta kathegoriáknak nevezték.

S mégis az Ulrici kathegoriai álláspontja is hiányos, mondja Horváth Cyrill, mivel a megkülönböztetési szem- és vonatkozási pontok alkalmazása a gondolástól, ez pedig saját természetétől függ. A gondolás természetét sem Kant, sem Ulrici nem merítette ki egész teljében. Ugyanis a gondolás nemesak egyesít Kant szerint, sem nem egyedül különít Ulrici szerint: hanem egyesítve különít és különítve egyesít, azaz összerít. Ennélfogva kathegoriák azon egyetemes és szükségképeni formák, melyekben a gondolás természete fejezi ki önmagát. Ugyde a gondolás természete az öntudaton alapszik, mely tudja,

hogya a gondolás természeténél fogva egyesítve különít és különítve egyesít, azaz összerít, azt is tudja, hogy e gondolási folyamat benne szükségképeni törvények szerint érvényül s végre, hogy mind ennek alapja a léttudat vagyis öntudat.

Következőleg a subjectiv kathegoriák alapját Horváth Cyrill az öntudatba, az objectiv kathegoriákét a tapasztalásba helyezi. Az öntudat és tapasztalás közösségét=összerűségét felfogja az ész, mint az ösztudás tehetsége. Átmegyünk tehát a rationalismusra.

c) A rationalismus Horváth Cyrill szerint az empirismusban és intellectualismusban a közöst, az összerűt mondja kathegoriának. Mi tehát a közös, az összerű az empirismus- és intellectualismusban? Az empirismus kathegoriáit gondolás által fejtí elő, t. i. abstractio és reflexio által. Szintúgy az intellectualismus részint az összekapcsolási módot, részint a szem- és vonatkoztatási pontot, részint az egyesítést, különítést és összerítést csak a létre és határozottságaira alkalmazhatja. Az empirismus szerint a kathegoriák a lét legegyetemesebb formái, az intellectualismus szerint a gondolás legegyetemesebb formái. Tehát mind az előbbi, mind az utóbbi szerint a kathegoriák legegyetemesebb formák. Quae sunt aequalia unitertio, aequalia sunt inter se, pl. a (Péter), b (János), c (ember); $a = c$, $b = c$, ergo $a + b = c$ (Péter + János = ember). A lét és gondolás egyetemes formái egymással megegyezvén, ennél fogva a lét és gondolás is egymással azonos. Ezen azonosságot az ész ismeri meg a létben és gondolásban. Az azonosság, megegyezés és egység, más szóval az összerűség igazság. A rationalismus szerint tehát legfőbb kathegoria a gondolásban és létben az igazság.

Az igazság alapján a gondolkodó ész a létet és alaphatározmányait megismerheti. Átmegyünk tehát Horváth Cyrill metaphysikai kathegoriáinak rövid ismertetésére a concretismus alkalmazása szempontjából.

A metaphysika is, mint a logika, az igazságot valósítja meg, de túlnyomólag a léti igazságot a gondolási igazság fölött. Innen a metaphysika a lét és alaphatározmányainak tana.

Horváth Cyrill metaphysikájának alapfogalmait három kérdés szempontjából tárgyalja, u. m. mi? honnan? és miért? Az első kérdésre felel a lét, a másodikra a lényeg és a harmadikra a czél

szempontjából. Innen a metaphysikát *a)* léttanra, *b)* lényegtanra és *c)* czéltanra osztja fel.

a) **Léttan.** Mi a lét? Ha mindattól elvonatkozunk, miben a lét előtűnik, és csak az általános *van* s *ágra* reflectálunk, úgy abstractio és reflexio útján nyerjük az általános tiszta létet. Ez mindennek közös valamije, terjedékileg a legegyetemesebb fogalom, mert mindent maga alatt foglal, a mi csak létezik. A létnek nincs proximum genusa, mivel nálánál magasabb fogalom nincs; nincs ultima differentia, mivel semmitől sem különbözik, a mi létezik.

Ha a léttől, mint általános tartalmi jegytől is a gondolás elvonatkozik, nyeri a semmit. Ez által gondolja a gondolás a lét ellenkezőjét a *nem-létet*, mely nélkül a létet nem lehet gondolni annak, a mi, de viszont a *nem-létet* sem lehet lét nélkül annak gondolni, a mi, mivel a létet a *nem-léttől* s viszont a *nem-létet* a léttől való megkülönböztetés által gondolja.

A lét és semmi tehát ellentétes viszonyban áll egymással, de e viszony nem absolut, hanem relativ, mivel a lét *formáiban* a lét és semmi viszonylag azonos és viszonylag különböző, azaz összerű. Lássuk ezen igazságot a lét formáiban.

A lét formái a substantia, accidentia és copula, vagyis a subjectum, praedicatum és viszony. A subjectum a hatás által tesz bizonyosságot arról, hogy *van*. Innen a létet helyesen mondja Herbart minden subjectum absolut positiójának. A hatás által a subjectum minőségét vagyis praedicatumát teszi, mely a subjectumtól elvonva *önállólag* nem létezik. Ime a semmi viszonylagos megegyezése a léttel, de viszonylagos különbözése is a léttől. E dialektikai ellenmondásnál fogva a subjectum- és praedicatumnak egymással szükségképeni viszonyban levést teszi, melyben a lét- és semmi viszonylag azonos, megegyező és egységben leyő.

A levés folytonos változásban folyamúl, melyben részint a semmi átmegey a létbe, s ez az eredés, részint a lét átmegey a semmibe, s ez az enyészet. Az eredés és enyészet ellenmondásos oldalai a *meglevőben*=*levényben* (Dasein) egyesülnek, mivel minden *meglevőben* van valami változó, s viszont minden *változóban* van valami állandó. Ez más szóval *lételnek* (*léterőnek*) vagyis meghatározott létnek neveztetik. Ily létellel bír pl. a fa, mely tavaszkor leveleket hajt és virágozik, tehát ered, őszszel pedig leveleitől és gyümöl-

cseitől megfosztatik, tehát enyészik, következőleg a fa meglevő, azaz léttel bíró.

A meglevő, a mennyiben a lét meghatározott alakban bennvan, valónak, a mennyiben pedig a nem-lét is bennvan, határozottságnak = minőségnek neveztetik. A való és határozottság egyése valómi = valami, melyet a stoicusok legfőbb kathegoriának tartottak, sőt Kant is e nézetet vallotta. De valamit nem gondolhatok a nélkül, hogy mást is ne gondoljak. Tehát valami és más, mint két kathegoria, viszonylagos fogalom. Minden valami a mást kizárja, azért önálló, e szerint a valaminek léte a másnak nem-léte s viszont de mint valók megegyeznek (thesis, antithesis, et synthesis). Az önállóság a valaminek határozott minősége.

A mennyiben a valami, mint való, önmagában van, önmiség, melyet Kant, Ding an sich-nek mondott, de a mennyiben a valami másban, t. i. határozottságban van, tünemény (Erscheinung), mely térben és időben létezik, pl. a lélek önmagában létezik, de mivel a világon a lélek testet szervezve létezhetik, ennél fogva a lélek másban is létezik, mint tüneményben. A lélek előkép, a test lenyomat. A lélek ok, a test okozat. Valamint a lenyomatból az előkép, az okozatból az ok megismerhető, szintúgy megismerhető a test által közvetve a lélek is. S így nem igaz a mit Kant „Kritik der reinen Vernunft“ című művében mond, hogy a Ding an sich nem ismerhető meg. Az önmiség és tünemény összerűsége valósnak neveztetik.

Minden valami mást kizár. A kizárás által a valamik határolódnak. Azon pont, hol a valamik egymástól elválnak és kezdődnek, határnak neveztetik. A határ a valamire nézve positiv és negativ. Az előbbi birtok, az utóbbi korlátoltság vagyis végeesség. Pl. az ember korlátolt véges valóság, ellenben az Isten korlátlan, végetlen lény. A végetlenség a legfőbb minőség, mely határozatlan minőségnek neveztetik.

Leibnitz szerint a monások, Herbart szerint a realék léteznek, azaz csak ezek valók. Ime a sokaság, mely szintén a valamiknek határozottságát teszi, de nem minőségi, hanem mennyiségi határozottságát. Átme gyünk tehát a minőség kathegoriájáról a mennyiség kathegoriájára.

Valamint a minőség, úgy a mennyiség is a valaminek határozottsága, csakhogy a minőség inkább belső, a mennyiség külső hatá-

rozottság. Ennélfogva azt állítja Mendelsohn, hogy a mathesis a lét-erők külső határozottságáról szóló tudomány. Pl. valami tárgy külsőleg egészen a tömecekig osztható, de belsőleg, azaz minőségileg a tömecek azonosak. Ha ellenben a mennyiséggel a minőség is változik, úgy a tárgy megszűnik az lenni, a mi, pl. ha a víz élenyre és könenyre felbontatik, úgy megszűnik víz lenni.

A mennyiség szakozott és folytonos (*quantitas discreta et continua*). A szakozott mennyiség a valamik sokaságában áll, melyben mind-egyik egymást kizárja, mindegyik egy, azért szakozottan vannak egymásmellett s előhózzák a tért, mint egymásmellettiséget. Ellenben a folytonos mennyiség az egyeket összeköti egységbe, pl. száz által egységbe van száz egy, mint sokaság, foglalva. Az egység tehát folytonos és a sokaság szakozott mennyiség, pl. egy műben az elv, mint egység, folytonos mennyiség, a rávonatkozó részek pedig teszik a szakozott mennyiséget. Az egység és sokaság a végtelen mennyiségben egyesül.

Az egység és sokaság, az egész és rész más szóval határozott mennyiségnek, a végtelen mennyiség pedig határozatlan mennyiségnek neveztetik, pl. az Isten semmi által nincs határolva, ennélfogva nemcsak minőségileg, hanem mennyiségileg is végtelen lény.

A határozott valami, mely minőségben és mennyiségben létezik, mértékben vagyis módosulatban tűnik elő. Minőségben, mivel a valaminek hatása van, mennyiségben, mivel a valami önmagára viszonyítva egy. A mérték vagyis módosulat tehát a valami minőségének és mennyiségének összerű egysége. Ezen egységben a valami folytonos változást mutat, pl. a fa, mely nő, külterjedelműleg nagyobbodik, kiterjedésben létezik, a mellett zöldel, virágozik, gyümölcsöt hoz, tehát mennyiségben és minőségben létezik, azonban összel zöld leveleitől és gyümölcseitől a természet rendje megfosztja, tehát minőségileg és mennyiségileg változik, de nem önmiségére=lényegére, hanem tűneményére nézve. Ily módosulatot mutat az ember is a csecsemő-, gyermek-, fiatal-, férfi- és női-, öreg- és aggkorban. Változik az ember az egyes életkorokon keresztül, de lényegileg nem szűnik meg ember lenni. Ily módosulatot látunk az egész fejlődés világában.

A valami tehát a módosulaton belül folytonos változás- és állan-

dóságban létezik. Honnan van-e változás a valamiben? E kérdésre Horváth Cyrill a lényegtan álláspontjáról felel. Átme gyünk tehát metaphysikájának második részére.

b) **L é n y e g t a n.** Honnan van a változás a valamiben? E kérdésre adandó felelet végett kiindul bölcészünk a valami módosulatából, melyben változót és állandót, lényegtelenet és lényegest, esetékest és szükségképenit különböztet meg.

A valamiben változó lényegtelen és esetékes a tünemény, mely térben és időben létezik, pl. a fa kiterjedése mint mennyiség térben létezik a levél-, virág- és gyümölcs hozás, mint minőség, időben, s végre a kiterjedés, levél-, virág- és gyümölcs hozás össz erűleg véve módosulatban, mely folytonos levésben, változásban van. Ellenben mi az a fában mi a folytonos változás határainak közepette mindig állandó, lényeges és szükségképeni? Mi az, a mi a fában hat és működik? A fa lényege, t. i. az életelv (principium vitale), mely önmagából kiindulva a fát folytonosan szervezi, fejleszti, táplálja és fentartja, azaz élteti. A fa lényege tehát nem létezik térben, időben és változásban, hanem önmagában. Következ őleg tér-, idő- és változás fölötti, azaz transcendentalis lény, önmiség (Ding an sich), vagyis öntevő lét. Ilyen lényeg az emberi lélek is a test határain belül. Következ őleg a lényeg azonosság, a tünemény jelenség, a kett ő össz erű összefüggése a viszony, melyen a valóság kathegoriája alapszik. Ennek alapján levezeti Horváth Cyrill a lényegtan többi kathegoriáit.

Miként a tünemény, lényeg és valóság kathegoriáinak fejtegetéséből a concretismus szoros alkalmazása tünik elő, szintűgy fog előtűnni rendszerének következetes alkalmazása a lényegtan többi alapfogalmainak levezetéséből is.

Amennyiben a valóságon belül a lényeg a tüneményt előhozza, annyiban alapnak, oknak nevezetik, a tünemény pedig, melyet a lényeg előhoz, következmény vagy okozat, mely mindig térben és időben létezik, azért változik. E szerint minden valóság állandó is, változó is. Az állandó és változó közötti összefüggés az alapes következmény közötti viszonyt teszi. E viszonynál fogva a gondolás az alapról a következményre, az okról az okozatra megy s viszont, s a kett ő viszonyát gondolja, mint okszerűséget (causalitas), pl. a lélek, mint alap előhozta a testet, mint következményt azon okszerű viszonynál fogva, mely, a lélek és test között létezik. E

viszony nélkül a lélek, mint élelve, nem lehet szervező (organisator), sem a test nem lehet szervezet (organismus), következésképpen nem hat a lélek, mint életerő, életalakjában a testre, hogy azt szervezze, fejlessze, táplálja és fentartsa. az az nem éltheti a testet saját organikai törvényei szerint. Az ok- és törvényszerű viszony tehát a valóságban oly lényeges mint a valóság azonos és különböző része, a tünemény és lényeg, a valóságon, mint egészen belül. A viszonyból tehát szükségképpen foly a rész és egész kategóriája is.

Az egészet a részek egysége teszi azzá. a mi, s csak addig egész, míg a részek viszonzszerűleg összefüggnek. Ha e viszony megszűnik, az egész is megszűnik. Ez a látszat, jelenet vagyis tünemény a valóságon belül, melynél fogva volt s nincs, pl. az ember, csak addig ember, míg a test és lélek egységes viszonya létezik, azaz míg az ember él. Ha e viszony megszűnik, az ember is megszűnik, mint egész ember létezni, meghal. Ekkor már sem a test, sem a lélek egyedül nem ember, hanem csak az ember részei. Innen mondjuk, emberi test, emberi lélek, de egyikről sem, hogy ember.

Megkülönböztetünk ideális, realis és concret egészet. Ideális egész az, mely implicite van meg, s részei csak azután fejlődnek ki, pl. a fa, mint organikai vagyis ideális egész van eredetileg a magban adva, részei, t. i. a gyökér csira, szár, törzs stb. csak azután fejlődnek ki, ha t. i. a mag föltételei kedvezők a kifejlődésre. Másodszor mechanikai egész, melynek részei előbb advák, mint maga az egész, s a részek külső összeillesztéséből áll elő az egész pl. egy gépben. Midőn pedig az egész a részekkel összerűleg adatik, származik a dialektikai egész, pl. a lélek saját lényeges működéseiben, mint ideális részeiben, teszi önmagát mint ideális egészet, s viszont ideális egészében ideális részeit, t. i. az elmét, kedélyt és akaratot.

Azonban a valóság nemcsak mint egész, továbbá tüneménye és lényege nemcsak mint részek tünnek elő az egész viszonyán belül: hanem a valóság előtűnik, mint lehetőség, ténylegesség és szükségesség. Lehetőség alakjában pl. a fa élelve a magban, melyben, az egész leendő fa implicite benn van; ténylegesség alakjában, hogyha a viszonyok kedvezősége következtében a magból fa lett, minek következtében a fa valósága a lehetőségből ténylegességbe megy át; végre szükségesség alakjában, midőn a valóság önma-

gának szükségképeni előhozója, pl. a fának a magból a kedvező viszonyok befolyása alatt szükségképen fává kellett lennie.

A szükségességen belül megkülönböztetjük az állapot és járulékot. Állag (substantia) az, mely minden változásnak közepette ugyanaz, állandó és változatlan: járulék (accidentia) az, mely folytonosan változik s mint ilyen az állagnak előhozmánya, esetékesége, mely a viszonyoktól függ. Továbbá a szükségességen belül megkülönböztetjük az okot, okozatot és a kettő okszerű viszonyát, az okszerűséget vagyis okkölesönösséget. Ugyanis az állag, mely önmagát teszi és valamit előhoz, oknak, az, a mit előhoz, t. i. a járulék. okozatnak neveztetik, pl. az én lelkem, mint szervező lény, oka testemnek, mint szervezetnek. Ok nincs okozat nélkül, de hogy valami okká legyen, kell hogy a lehetségből ténylegességbe menjen át.

Ugyde miért megy át a valóság a lehetségből a ténylegességbe, az állag a járulékba, az ok az okozatba? A „miért?“ kérdésre Horváth Cyrill a céltan álláspontjáról ad feleletet. Eljutottunk tehát metafizikájának harmadik részéhez.

c) Céltan. E tan a valóság célszerűségét tárgyalja, mely három foglalt magában, u. m. α) a célfogalmat, β) eszközfogalmat és γ) a cél és eszköz viszonyát, a kivitel.

α) A célfogalom a létet, lényet és a kettő egységét foglalja magában, pl. egy buzamagban az állag öncél, mely implicite idealis lét. De ha a mag jó talajba vettetik, úgy a kedvező viszonyok befolyása alatt az öncél lényeggé lesz, mert a lehetségből a ténylegességbe megy át, azaz járulékot, t. i. gyökeret, csirát, szarat, fejet, virágot hoz elő, melyekkel, mint eszközökkel önmagát dialektice valósítja meg a maghozásban. Az öncélnak belső önmegvalósítása belső célszerűségnek vagyis célosságnak nevezetik.

β) Az eszközfogalom a cél kivitelének segítő tényezője, melynek azonosságai viszonyban kell lennie a céllal. pl. ha a rózsából olajat akarok ütni, a rózsának, mint eszköznek, olajhozással, mint céllal, azonosnak kell lennie, mert különben olajat ütni nem lehet. A cél- és eszközfogalomnak ily külsősége teszi a külső célszerűséget vagyis célosságot.

γ) A cél és eszköz belső összefüggése, vagyis viszonya, melyben a cél az eszközzel önmagát megvalósítja, teszi a kivitel. A belső

célszerűségben az öncél önmagát valósítja meg a kivitel által, a külső célszerűségben a cél külső eszközök alkalmazása által valósíttatik meg. A belső célszerűségben önmagát megvalósító cél általában véve eszmének (idea) neveztetik, s ennek önmegvalósulása teszi a dialektikai fejlődést. Ennélfogva minden élő állag vagyis lény szükségképen azzá fejtí elő önmagát, ha t. i. a viszonyok kedvezők, a mivé lennie kell.

E szerint a célban vagyis eszmében a lét különféle formáin keresztül önmagát közvetlenül, mint tiszta lét, közvetve a jelenet vagy járulék által mint közvetett lét, azaz lényeg és összerűleg, mint cél, eszme valósítja meg.

Ha a cél a valóságra vonatkozottan tekintetik, mely célt valósít meg, tekintve, hogy minden valóságnak a világon célja van, melyre rendelve van: úgy a tiszta metaphysika alkalmazott metaphysikává lesz, milyen a természet-, szellephilosophia és bölcészeti istentan. De ez már nem idealphilosophia, hanem realphilosophia. Ez azonban a tiszta metaphysikába nem tartozik. Ennélfogva a céllal vagyis eszmével a tiszta metaphysika végződik.

Az összes metaphysikai kathgoriákat a gondolás fogja fel fogalmakban. A gondolás tehát, mint öntudatos forma mindegyiknél, mint tartalomnál, jelen van. Mindegyikétől azonban a tiszta metaphysika elvonatkozik s a létbe és alapformáiba merül, s így kiválólag az objectiv igazság eszméjét törekszik a subjectiv igazság fölött megvalósítani. Következőleg a subjectiv igazság eszméjét megfjetlenül hagyja. Innen támad a scepticismus, mely kételkedik, hogy az objectiv igazságot úgy a mint a létben és kathgoriáiban előfordul, subjective is megismerni tudjuk. Kell tehát az idealphilosophiában még oly tudománynak is lennie, mely a subjectiv és objectiv igazság eszméjét a gondolás és lét concret egységében tárgyalja. S ily tudomány tényleg van is, s ez a gnoseologia (ismerettan).

3. Gnoseologia.

Minden tudomány ismeretekből áll, de azért egyik sem teszi e kérdést: mi az ismeret, s miben áll az ismereti igazság? Egyedül a philosophia, és pedig a gnoseologia az, mely e kérdésre megnyugtató feleletet ad. Ugyanis a gnoseologiának tárgya az ismeret, melynek tényezői részint bennünk (subjectum), részint kívülünk (objectum), részint a tárggyal való viszonyunkban (concretum) vannak.

Innen a gnoseologia czélja a subjectiv és objectiv igazság egységének, azaz a concret vagyis ismereti igazságnak megfejtése. A gnoseológiában tehát a logika és metaphysika egyesül. S így a gnoseologia nem egyéb, mint a logika és metaphysika egysége, tárgyánál fogva pedig tudomány az ismeretről általában véve.

Horváth Cyrill a gnoseológiát is az ismeret fogalma, fajai és a kettő közötti viszony alapján három részre osztja fel.

a) Az első rész szól α) az ismeret tartalmáról, β) az ismeret elvéről és γ) az ismeret lehetőségéről.

α) Az ismeret tartalmát sem nem egyedül a gondolás, sem nem egyedül a lét, hanem a kettő egysége teszi. Innen az ismeret először a gondolásnak valamely gondolt tárgyra való vivése, mely szerint a tárgyat egy visszképen subjective visszatükrözöm. E visszkép teszi az ismeretnek közvetlen tartalmát. Másodszer a tárgy hatása, melylyel a tárgy önmagát, mint objectiv képet, öntudatomon belül subjectiv visszképben letükrözi, teszi az ismeretnek közvetett tartalmát. Harmadszor a valódi ismeret tartalmát sem nem egyedül a közvetlen, sem nem egyedül a közvetett tartalom, hanem a kettő egysége, az összerű tartalom, teszi, mely a subjectum és objectum viszonyának alapján a tárgy subjectiv visszképét és a tárgy hatásának objectiv képét egy közös képbe egyesíti. Ezen öntudatosan létrehozott közös kép teszi a szorosán vett ismeretet.

β) Minthogy a gondolás az ismeretet tartalmának közvetlen, közvetett és összerű felfogása által öntudatosan hozza létre, ennél fogva az ismeret elve az öntudat, t. i. saját léttudatunk, mely nélkül valódi ismeret nem jöhet létre. Az ismeretnek, valamint minden tudománynak elve, tehát bennünk van.

Ugyanis az én, mint öntudat — az én és öntudat egy és ugyanaz, mert mindkettő lényege a lét és gondolás azonossága — öntudatosan viszi át a gondolást a létre vagy határozott tárgyra és az összerű tartalom öntudatos létrehozása által megszülemíti az ismeretet, a logikai törvényeknek az ismeret határai között való érvényesítése által pedig az ismereti igazságot. Az öntudat tehát az ismeretnek, de különösen a valódi philosophiai ismeretnek, *conditio, sine qua non*-ja. Az öntudat elvén alapszik subjective az ismeret lehetősége is.

γ) Minthogy a gnoseologia a logika és metaphysika egysége, ennél fogva az ismeret létrehozását az öntudat a logika, metaphysika és gnoseologia által eszközli. A logika által, mivel én, mind gondolkodó lény, vonatkoztatom a visszképet valamire, a metaphysika által, mivel a valami léti alaphatározmány, mely nélkül részemről vonatkoztatás nincs, mivel ha gondolkodom, tárgynak is kell lennie, melyre a gondolatot vonatkoztatom, s végre a gnoseologia által, mivel az alanyi és tárgyi föltét viszonyt eredményez, melynek alapján az öntudat a gondolásnak a létre való viszonyítása által létrehozza az ismeretet. Meglevén tehát az ismeret subjectiv, objectiv és concret tényezői, ennél fogva az ismeret lehetséges.

Megmagyarázván Horváth Cyrill az ismeret tartalmát, elvét és lehetőségét, megmagyarázta az ismeretet is. Az ismeretről szóló tudomány, mint fennebb említők, ismerettan (gnoseologia). De az ismerettan, mivel az ismereteket magyarázza meg, melyek rendszeres egészéből az egyes tudományok állanak, a tudományokra nézve tudománytan. Következéleg Horváth Cyrill az ismerettant tudománytannak nevezi. A philosophia tudománytana által a tudományok között a legfőbb tudomány. Philosophia nélkül egyetlen egy tudomány sem tarthat a tudomány nevére igényt, mivel csak philosophia által lehet tudomány. Ezért minden egyes tudomány a philosophiát szükségképen föltétezi, innen van pl. a természet-, történet-, jog- és hittudományok bölesészete.

Hányféle az ismeret? E kérdésre felel a gnoseologia második része.

b) A második rész háromféle ismeretet tárgyal, u. m. a közvetlen, közvetett és összerű ismeretet.

α) Közvetlen ismeret az, melyet szemlélve vagyis érzékelve hozunk létre oly módon, hogy a tér-, idő- és mozgásban létező tárgyakat közös képekben közvetlenül felfogjuk, pl. a fát, melyet tér- és időben szemlélek. A tér-, idő- és mozgás Horváth Cyrill szerint az egyes tárgyaknak nem egyedül külső szemléleti formája, mint Leibnitz állította, sem nem egyedül belső szemléleti formája, mint Kant vallotta, pl. egy szép ház kialakított képé bennünk: hanem úgy külső, mint belső, s úgy belső, mint külső, azaz összerű szemléleti formája*), mivel pl. a külső tárgy kiterjedésben, azaz realis térben, létezik,

*) Ily concret felfogással irtam „Bölesészeti Szemelvények“ című munkámat. Megjelent 1872. évben, Budán.

melyet képben visszatükrözve szemlélek, de viszont a visszkép bennem, azaz idealis térben létezik, melyben a képet kialakítom, a tér tehát kívülem is, bennem is létező, concret szemléleti forma*). Ugyanez áll az idő- és mozgásról is.

A közvetlen ismeret köre a különféle szemléleti formák alkalmazhatása által roppant széles, mert e formákban ismerjük meg az egész természetet, emberiséget és világot. A szemléleti formáknak alkalmazása és az egyes tárgyaknak azokban való közvetlen felfogása teszi a tapasztalást. A tapasztalás haszna igen nagy, mert a közvetlen ismeret tárgyai által sok anyagot nyújt, melyet az érzékiségnél magasabb tehetség, t. i. az értelmiség fogalmakban dolgoz fel, melyekről itéleteket hoz és itéletekből következtet.

Habár a közvetlen ismeret tárgyai által változatos, mindamellett hiányos, mivel a tárgyat csak egyoldalúlag, azaz egyedileg fogja fel, minek következtében a mindenségtől elszakítja, holott az egyes létező tárgyak között egyetemes, azaz nemi, — sőt általános, azaz léti viszony létezik. E hiányhoz járul a megismerő érzékiségének gyakori tévedése, néha fejletlensége vagy szerveinek hiányossága. Mind-ezen okoknál fogva a közvetlen ismeret nem egyetemes, szükségképeni és közérvényű.

Jó oldala a közvetlen ismeretnek az, hogy a közvetlen létről anyagot nyújtván, ingerli az értelmiséget, miszerint az anyagot közvetett ismeretben dolgozza fel. Erről szól a második szakasz.

b) Mi a közvetett ismeret? Mig a közvetlen ismeret a tárgyat, mint tér-, idő- és mozgás- vagyis változásban levőt, tehát tüneményi

*) A tér Horváth Cyrill és Kant szerint szemléleti forma (Anschauungsform) lévén, tehát nem mennyiség (quantitas), mint Böhm K. úr „Az ember és világa“ című művében állítja. A mennyiség, épen mint a minőség (qualitas), a létezők metaphysikai alapfogalma (Grundbegriff), de sohasem szemlélete. Ugyanezt mondja Kant is T. É. B-ban, hol a fogalmat, különösen az alapfogalmat a tér- és időtől, mint szemléleti formától, lényegesen megkülönbözteti.

Következésképp, ha a logika formáinak érvényesítésében a minőség mellett a mennyiség alapfogalma szerint is jár el, az koránsem tesz annyit, hogy a logika téves alapon áll, mert szemléleten nyugszik, tehát reformálni kell, azaz a mennyiséget ki kell zárni (?) formáiból (L. a M. Ph. Szemle IV. füzetét).

Azt hiszem, Aristoteles, Kant, Hegel Trendelenburg és Horváth Cyrill megköszönnék e reformtervet, de nem kérnének belőle.

oldalról tükrözi vissza: addig a közvetett ismeret a tárgy önmiségét, lényegét, fogalomban dolgozza fel, melyben a dolog lényege közvetve van gondolva, pl. a fa önszervezése, fejlődése, táplálkozása és fentartása által a fa életének fogalmát, ez által közvetve a fa életelvét, mint lényegét, ismerem meg. Szintúgy ismerhető meg az emberi szellem is az érzés, gondolás és akarás, mint három szellemi alpműködés, fogalmi egysége által közvetve, mivel az emberi szellem ezek által működik s önlétéről tesz tanuságot, tehát ő bennök létezik s viszont ezek benne. E szerint a közvetett ismeret a tárgy lényegének fogalomban való öntudatos visszatükrözése.

Közvetett ismeretre csak az ember képes, de az állat nem. Az ember ugyanis gondolkodás által tér-, idő- és mozgás fölé emelkedik s felfogja a közvetett létet, a lényegét. Így szerkeszti a közvetett ismeretet, melyre egyedül ő képes. Ellenben az állat csak közvetlen ismeretre képes, mivel érzékisége által pusztán szemlél, de nem gondolkodik. Innen a lényeges különbség az emberi és állati lény között. Az ember Kant szerint nemesak érzéki, hanem érzékfölötti, ellenben az állat csakis érzéki lény. Az ember, mint érzékfölötti, azaz gondolkodó lény, megismervén minden létezőnek létét, lényegét és czélját, reflectálván gondolkodva a multa, jelenre és jövőre, létrehozza fogalomszerűleg a közvetett ismeretet, azt itéleti és következtetési alakba önti, pl. minden ember öntudatos szabad lény. Mint hogy az ember öntudatos szabad lény, tehát öntökélyesülő.

Következőleg a közvetett ismeret a közvetlen ismerettel szemközt egyetemes, szükségképeni és közérvényű, pl. az öntudatos szabad lényiséget, mint minden ember lényegét, megismervén, ismeretem egyetemes, de szükségképeni is, mivel e lényeg nélkül az embert nem gondolhatom embernek, hanem állatnak. Ez az ismeret egyetemes és szükségképeni levén, mindenkire nézve közérvényű.

Megfejtvén Horváth Cyrill a közvetlen és közvetett ismeret mivoltát, concret módszere által a kettőt összerűleg veszi.

Mind a közvetlen, mind a közvetett ismeret egyoldalú. Az előbbi azért, mivel a létezőt csak tér-, idő- és mozgásban szemléli, de a metaphysikai kategoriák öntudatos alkalmazásától teljesen elvonatkozik: az utóbbi azért, mivel jóllehet a lét, lényeg és czél kategoriáját alkalmazza, elvonatkozik a közvetlenségtől és merő abstractióba vész. Következőleg mindkettő a létezőt egyoldalúlag tükrözi visza. Az

előbbi a létezőnek csak tüneményét, az utóbbi pedig lényegét tekinti. Az előbbi csak a szemlélet, az utóbbi csak a fogalom alakjába öltözik. Mindkettő egyoldalú levén, kell tehát oly ismeretnek is lennie, mely a létezőt ne csak egy oldalról, hanem minden oldalról, ne csak tüneményileg, hanem lényegileg is, s ne csak lényegileg, hanem tüneményileg is, azaz összerüleg tükrözze vissza. S ily ismeret tényleg van, s ez az összerü ismeret.

γ) Összerü ismeretnek nevezi Horváth Cyrill a közvetlen és közvetett ismeret egységét, mely a létezőt nemcsak mint tér-, idő- és mozgásban levőt közvetlenül, s nemcsak a metaphysikai kategóriák alkalmazása által bizonyos határozott nem- és fajhoz tartozót közvetve: hanem a lét által mint az általánossághoz vagyis mindenséghez tartozót, azaz valóságot, eszme alakjában összerüleg tükrözi vissza. Az eszme teszi az észiség tartalmát. Az eszme alakjában föllépő összerü ismeret az érzékiség tartalmát, a szemléletet, s az értelmiség tartalmát, a gondolatot, teljesen kibékíti, pl. a fát nemcsak mint tér- és időben levőt (lét kategóriája) szemlélem, hanem mint organikai lényt, melynek életelve öntevő, élő és szervező állag (lényeg kategóriája), mert saját nemét és fáját fentartani törekszik (cél kategóriája), gondolom. Következőleg megismerem a fát, mint létezőt, nemcsak közvetlenül, hanem közvetve is és viszont, azaz összerüleg a valóság eszméje alakjában.

Itt az ismerő ész az eszméig emelkedett. Ez a valódi philosophiai ismeret álláspontja, melyre a bölcsésznek emelkedni kell.

Az összerü ismeretnél magasabb ismeret az ismeretek fajai között nincs. — Megfejtván tehát Horváth Cyrill az ismeret fogalmát és fajait, most már a kettő közötti viszonyt vizsgálja s ennek alapján az ismerettani rendszereket tárgyalja.

c) Az ismerettani rendszereket a gnoseologia harmadik része tartalmazza. Halhatatlan emlékü bölcsészünk e részben a következő kérdést tüzi ki megfejtés végett: Az előadott ismereteket miféle rendszerekbe lehet önteni?

A létet vizsgálva, előfejtettük a metaphysikát, a gondolást fejtegetve, előhoztuk a logikát és a kettő egységéből a gnoseológiát. Ennélfogva sajátképen három philosophiai álláspont van, u. m. léttani, gondolkodástani és ismerettani. E három álláspontból háromféle philosophiai rendszer jött létre, u. m. α) a realizmus, β) idealismus és

γ) concretismus. Lássuk e rendszereket röviden a concretismus alkalmazásának szempontjából.

Rendszer alatt Horváth Cyrill valamely határozott tárgyra vonatkozó ismereteknek elv szerint való belső logikai összekötését vagyis, mint nevezni szokta, „organikai összefüggését“ érti. Elv nélkül rendszer nem gondolható. Ennélfogva elvet állít létezni a realismus, idealismus és concretismus rendszerén belül, mely rendszerek közül mindenik más elvet állít fel, mely szerint a benne előjövő ismereteket logikailag összeköti. A rendszer a tudományban az alakot, az ismeretek összesége a tartalmat, a kettő egysége a szorosán vett tudományt teszi. „A tudomány ugyanis bizonyos határozott tárgyra vonatkozó és elvre épített igaz és bizonyos ismeretek organikai összefüggése.“

α) A realismus a lét álláspontjáról hozza létre és rendszeresíti ismereteit. Elve ez: A tárgy van, mely bennem változást idéző elő hatása által. Lelkem sima tábla (tabula rasa), melyre a természet, emberiség és világ önmagát lerajzolja. A lélek azután a reflexió segédelmével a benne előidézett nyomokat rendszerezi. Ezt mondja Locke és minden realista.

A realismus kiindulása tehát a tapasztalás, módszere pedig az inductio. Úgyde a tapasztalás, nem mindig biztos alapja az ismeretnek, mivel a tapasztalásban az igaz a nem igazzal, a helyes a nem helyessel, az okszerű a nem okszerűvel vegyesen fordul elő, következésképp az inductio tévedhet, pl. ha egy tiszta vízzel megtöltött dézsába, melynek felületére a nap süt, pálcát helyezünk, úgy a pálcának a víz felülete alatt való része megtörtnek látszik. Az érzékek tehát, mint az ismeretek segédesszüközei, tévedésnek vannak alávetve. Ezt már az eleai bölcsészek észrevették. Következésképp a realismus által szerzett ismeretek nem egyetemesek, szükségképeniek és közérvényűek. Egyetemes, szükségképeni és közérvényű ismeretekkel csak az idealismus bír.

β) Az idealismus a gondolás álláspontjáról szerzi és rendszeresíti ismereteit. Elve ez: Az én van s ez hozza létre az ismereteket. Ugyanis eszmék vannak velünk születve (ideae innatae), melyek a külvilág által fölébresztetnek és tartalommal láttatnak el. A lélek pedig, mint tehetségekkel és törvényekkel bíró önálló lény, a tartalmat fogalmakba, azaz közvetett ismeretekbe önti és mindenképp megállapított elv szerint rendszeresíti, pl. Cartesius a gondolásból következtetett a lélek igaz és önálló létére. Innen mondta: cogito, ergo sum. Ezen

elv alapján létrehozta az idealismus rendszerét, miként Locke a tárgy egyedüli létének állítása alapján létrehozta a realismust.

Az idealismusban igaz az, hogy az emberi lélek a tárggyal szemközt önálló és öntevő léttel bír, melynek alapján öntudatossága által önmagát tárgyiasítja és így az ismeretet nemcsak a külvilág hatásából, hanem önmagából is meríti. Ezért helyesen korlátolta Leibnitz a Locke-féle realismus elvét: nihil est in intellectu, quod non fuit ante in sensu, midőn mondta: nisi intellectus. Az értelem tehát és lénye, a lélek, a tárgytól egészen különböző léttel bír. A lélek eszerint nem tabula rasa, mint Locke mondta, hanem öntevő, öntudatos szabad lény, mely az ismeret tartalmát nemcsak a tárgyból, hanem önmagából is meríti. Ezen igazság egyedüli jogosultságot a philosophiai rendszerek sorában sem a realismus-, sem az idealismusnak nem ad kizárólag, hanem a kettő egységének, t. i. a concretismusnak.

γ) A concretismus rendszerét Horváth Cyrill a realismus és idealismus egyesítése alapján hozta létre*). Concretismusa kiemeli egyfelől a tárgy realis, másfelől a lélek idealis létét, vagy más szóval abstracte veszi a tárgytól a létet és a lélektől a gondolatot, s miként az ismeretnek fennebb definiált fogalma szerint az ismeretet sem nem egyedül a lét, sem nem egyedül a gondolat, hanem a kettő egysége teszi: szintúgy a concretismus rendszerét is egyfelől a realismus, másfelől az idealismus összerűleg véve teszi, mivel nemcsak a lét és gondolat, hanem a kettő összerű viszonya is van. Ez teszi a Concretismus elvét.

Ezen elv alapján a concretismus következőleg békíti ki a realismust és idealismust egymással. A realismus szerint a tárgy a lélektől egészen önálló léttel bír, következőleg a lélekre hat: az idealismus szerint a lélek is a tárgytól önálló léttel bír. E szerint a tárgy is, a lélek is léttel bír. E közös tulajdonságnál fogva összerű viszonyban állanak egymással. Következőleg a tárgy hat a lélekre, a lélek pedig öntudatossága alapján vonatkoztatja az érzéki, értelmi vagy észbeli működést a tárgyi hatásra és ezt nemcsak elfogadja sima táblaként, hanem, mint fennebb az ismeret fajainál elő lett adva közvetlen, közvetett és összerű ismeretben dolgozza fel.

*) L. a M. Ph. Szemle ez évi I. füzetét, melyben Horváth Cyrill, mint a concretismus rendszerének alapítója, van méltatva.

A lét és gondolás összerű viszonyának alapján tehát a concretismus a realismus és idealismus egységes alapjára épített rendszer, mely az összerű viszony alapján összerű ismereteket szerkeszt és rendszeresít, pl. az emberi szabadságot nemcsak a külső cselekvés akadálytalansága (közvetlen ismeret), vagy a lélek öntevősége (spontaneitas) és önelhatározása, mint belső cselekvés függetlensége (közvetett ismeret): hanem a külső és belső cselekvés függetlenségének egysége teszi (összerű ismeret).

A philosophiai rendszerek, a mint láttuk, különféle ismereteket kötnek össze elvszerűleg De ismeretek nincsenek gondolás, lét és a kettő összerű viszonya nélkül. A gondolás ugyanis vonatkozhatik az ismeret szerkesztésében nemcsak a tiszta létre vagy a lét alaphatározmányaira: hanem határozott tárgyra vagy személyre is, minő pl. a természet, ember, lélek, Isten stb. Határozott tárgyra vagy személyre való vonatkoztatása az ismeretnek az ismereti igazság alkalmazását teszi. Az ismereti igazságnak, mint a philosophia eszméjének, a gondolás által való ily alakba öntése a philosophiát új alakban, t. i. a realphilosophia alakjában tünteti fel. Átme gyünk tehát a concretismus alkalmazásának a realphilosophiára és részeire vonatkozó tárgyalására.

Nagyvárad.

Dr. Nemes Imre.

(Vége következik).
